

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут інноваційної та післядипломної освіти

(повне найменування інституту, факультету (відділення))

Кафедра соціальної роботи

(повне найменування кафедри (предметної, циклової комісії))

Дипломна робота

магістра

на тему

«Проблема соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт»

«Проблема соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт»

«The problem of socio-cultural norms in the context of care for orphans»

Виконала: студентка денної форми навчання

8.13010201 Соціальна робота

Плотніченко Яна В'ячеславівна

Керівник проф. Дунаєва Л.М.

Рецензент д. мед. наук проф. Різано В.А.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ 4 від 8.12 2015 р.

Захищено на засіданні ЕК № 5

протокол № 9 від 24.12 2015 р.

Оцінка Відмінно 1 А 1 Ю
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Заступач кафедри

Голова ЕК

[підпис]
(підпис)

Грищевська Е.В.

[підпис]
(підпис)

Теслюк Е.М.

Взнайомлений

Голова експертної комісії

Одеса - 2015

11.02.2016р.

30-1081

[підпис]
Гурман А.В.

«Проблема соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт»

Анотація

Дипломна робота присвячена визначенню проблеми соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт. В роботі розглянуто теоретичні аспекти проблеми соціокультурної норми у сучасному суспільстві та в контексті вихованні дітей-сиріт; визначено проблему засвоєння соціокультурної норми та вплив соціально-культурної норми на поведінку визначеної категорії підлітків – студентів ОВПУ сфери послуг ОНЮА; охарактеризовані основні проблеми засвоєння соціокультурної норми дітей сиріт; визначені альтернативні форми виховання дітей-сиріт.

Для визначення особливостей засвоєння соціокультурної норми дітьми-сиротами, було проведено емпіричне дослідження, результати якого дозволили висновувати про типові характеристики проблеми соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт. На основі отриманих даних розроблено програму корекції особливостей засвоєння соціокультурної норми дітьми-сиротами.

Ключові слова: соціокультурна норма, діти-сироти, роль та сутність соціокультурної норми, емпіричне дослідження, програма корекції.

"The problem of socio-cultural norms in the context of education of orphans"

Summary

Thesis is devoted to defining problems of socio-cultural norms in the context of education of orphans. In the paper the theoretical aspects of socio-cultural norms in society and in the context of the education of orphans; defined the problem of assimilation of sociocultural norms and influence social and cultural norms of behavior defined category of teenagers - students OVPU ONYUA of services; described the main problems of assimilation of sociocultural norms orphans; by alternative forms of education of orphans.

To determine the characteristics of the assimilation of sociocultural norms orphans, conducted an empirical study, which allowed to deduce characteristics typical problems of socio-cultural norms in the context of education of orphans. Based on the data correction features a program of assimilation of sociocultural norms orphans.

Keywords: socio-cultural norm, orphans, the role and nature of socio-cultural norms, empirical research program correction.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ НОРМИ В КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ	7
1.1. Поняття соціокультурної норми	7
1.2. Особливості виховання дітей-сиріт	13
1.3. Проблеми соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт	22
1.4. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами	38
Висновки до першого розділу	45
РОЗДІЛ 2. ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСВОЄННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ НОРМИ ДІТЬМИ-СИРОТАМИ	47
2.1. Організація та психодіагностичний інструментарій первинного емпіричного дослідження особливостей засвоєння соціокультурної норми дітьми-сиротами	47
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів первинного дослідження особливостей засвоєння соціокультурної норми дітьми-сиротами	50
Висновки до другого розділу	55
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ АПРОБАЦІЇ ПРОГРАМИ КОРЕКЦІЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСВОЄННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ НОРМИ ДІТЬМИ-СИРОТАМИ	57
3.1. Складання програми корекції особливостей засвоєння соціокультурної норми дітьми-сиротами	57
3.2. Проведення контрольного емпіричного дослідження, аналіз результатів та розробка рекомендацій	60
Висновки до третього розділу	65
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	69
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Сформована соціально-економічна і політична ситуація в Україні призвела до зростання числа дітей-сиріт і дітей, які залишаються без піклування батьків. У сучасних умовах нерідкими явищами стали злидні, асоціальна поведінка батьків, жорстоке поводження з дітьми.

Стабільність держави, її економічний розвиток значною мірою залежить від фізичного та духовного розвитку дитини, ставлення держави до проблем дітей, їх інтересів та потреб. Для будь-якого суспільства характерним є такий зв'язок: зі зниженням потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей у суспільстві активно виявляється феномен соціального сирітства – зростає кількість дітей, які залишаються без батьківського піклування. Ця ознака, на жаль, не оминула і нашого суспільства.

Сирітство як соціальне явище існує стільки ж, скільки людське суспільство і є невід'ємним елементом цивілізації. У всі часи війни, епідемії, стихійні лиха, інші причини призводили до загибелі батьків, внаслідок чого діти ставали сиротами.

Дитина відчуває труднощі в спілкуванні і поведінці, що характеризується звуженням світогляду, труднощами в особистісному зростанні та адаптації до нових умов життєдіяльності, соціалізації та інтеграції в суспільство в цілому, саме тому данна тема є **актуальною** та потребує детального дослідження.

Виховання дітей в інтернатних закладах формує у них специфічне ставлення до життя, значно корегує їх психологічні якості. Вихованці інтернатних закладів менш успішні у вирішенні проблеми конфліктів при спілкуванні з дорослими ніж діти з сім'ї, у них більш примітивні та нерозвинуті форми спілкування з дорослими: агресивність, намагання звинуватити інших, невміння та небажання визнати свою провину, тобто, по суті, домінують захисні форми поведінки у конфліктних ситуаціях. У свою

чергу нездатність конструктивно вирішувати конфлікт приводить до певних відхилень у поведінці.

Соціокультурна норма це регулятиви нормативної, загальноприйнятої поведінки. У витоків поняття «соціокультурна норма» стояли класики соціології Е.Дюркгейм та М.Вебер. Дюркгейм вважав, що суспільство, яке керується такими нормами, є здоровим, інші ж – патологічні, які знаходяться у стані дезорганізації.

Одні форми поведінки вважаються «нормальними», загальноприйнятими, очікуваними, а інші - «ненормальними», такі, що відхиляються від загальноприйнятих стандартів. Поведінку першого роду називають нормативною, а другого – девіантною. Регулятиви нормативної поведінки називаються соціокультурними (культурними, соціальними) нормами. Норми – це те, що визнано і погоджено суспільством. Це вимоги, заборони, дозволи та рекомендації. Це соціокультурні механізми управління поведінкою людини, що склалися віками і в удосконаленому вигляді втілені в ідеології, етичних та релігійних вченнях.

Культурна норма - правило, зразок для певної дії чи створення речей чи явищ. Соціальні норми – стандарти діяльності та правила поведінки, виконання яких очікується від члена суспільства і підтримується за допомогою санкцій. Соціальні норми впорядковують та регулюють соціальні взаємодії. На думку сучасного автора Харчева В.М. соціокультурні норми, як елементи суспільної свідомості включають в себе різні види приписів, які в сукупності утворюють сферу належного.

Сім'я є важливим фактором соціально-культурної адаптації та інтеграції дитини в суспільство, допомагає їй оволодіти собою, вступати в позитивне спілкування з широким колом однолітків, долати психологічні труднощі. Роль сім'ї і батьків у процесі розвитку дитини просто неоціненна. Ось чому виховання дітей-сиріт це важка задача.

Серед кола проблем, пов'язаних з системою організації виховання і навчання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без нагляду батьків у закладах

інтернатного типу, важливе місце займає проблема їх соціально-побутового орієнтування як одного з механізмів соціалізації та адаптації.

Незважаючи на те, що стереотипи у сприйнятті дітей-сиріт як самостійних дітей, підготовлених до життя поза зоною батьківського піклування, домінують в суспільстві, на ділі діти-сироти потребують колосальної підтримки в процесі їх виховання і на шляху адаптації до життя поза стінами інтернату.

У дітей-сиріт поняття соціокультурної норми може бути сформоване не правильно, через особливості виховання, тому такі діти потребують допомоги соціальних робітників, педагогів та психологів.

Об'єктом даної роботи є діти-сироти.

Предметом дослідження виступають проблеми соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт.

Метою дослідження є визначення проблеми засвоєння соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт.

Завдання роботи:

1. визначення проблеми соціокультурної норми в контексті соціальної роботи з дітьми-сиротами;
2. визначити особливості та альтернативні форми виховання дітей-сиріт;
3. охарактеризувати найбільш типові проблеми засвоєння соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт;
4. організувати та провести емпіричне дослідження особливостей засвоєння соціокультурної норми дітьми-сиротами.

Методи дослідження:

1. теоретичний;
2. аналіз літератури;
3. метод анкетування та опитування;
4. метод психодіагностичних досліджень.

Джерела дослідження. Для написання даної роботи були використанні роботи наступних авторів: Л.М.Дунаєвої, П. А. Сорокина, А.Г. Маклакова,

І.Д. Зверєвої, А. Г. Грецова, Р. Л. Кричевского, Є.І Головахи та роботи інших авторів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що розглянуті в ньому положення дають можливість визначити підходи до вирішення низки теоретичних і практичних організаційно-правових проблем, пов'язаних з визначення проблеми засвоєння соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт.

Дослідження направлене на визначення особливостей засвоєння соціокультурної норми дітьми-сиротами. Базою дослідження є Відокремлений структурний підрозділ «Одеське вище професійне училище сфери послуг Національного університету «Одеська юридична академія».

Для досягнення поставленої мети в дослідженні застосовувалися такі методи: анкетування за анкетною «Рівень засвоєння соціокультурної норми», тест Томаса, тест Басса- Дарки. Виборку склали 20 дітей-сиріт, віком від 16 до 18 років, що навчаються з першого по третій курс у Відокремленому структурному підрозділі «Одеське вище професійне училище сфери послуг Національного університету «Одеська юридична академія».

Апробація результатів дипломної (магістерської) роботи та публікація. Результати теоретичного та практичного дослідження апробовано через доповідь на щорічної 71-й студентській науковій конференції яка відбулася 24 квітня 2015 р.

Плотніченко Я.В. Проблема соціокультурної норми в контексті виховання дітей-сиріт/ Я.В.Плотніченко// Збірка матеріалів до 71-ї студентської наукової конференції. Секція «інституту інноваційної та післядипломної освіти». Підсекції «Соціальні теорії», «Соціальна робота», «Психологія». – Одеса: Одеський національний університет, 2015. – С. 102-107.

ВИСНОВКИ

Діти-сироти – це особлива категорія дітей. Дитина-сирота – це дитина, що пережила втрату, розлуку, розрив відносин у дитинстві або, якщо мова йде про соціальне сирітство, в дитячому або підлітковому віці. Досвід такої дитини наповнений травматичними переживаннями.

Під соціокультурною нормою ми розуміємо прийняті стандарти діяльності, що формують дії і поведінку людей у відповідності з певними цінностями, притаманними даному суспільству, спільності, групі. Вони складаються історично, обумовлені культурно, змінюються під впливом соціальних та інших факторів.

Завдання соціального працівника, педагога і психолога – знати і розуміти особливості соціально-психологічного розвитку таких дітей і створити їм такі умови навчання і виховання, які з максимальною користю допоможуть дітям-сиротам, які живуть в інтернатах, реалізувати себе в соціумі та влитися в життя суспільства.

Особливості виховання дітей-сиріт полягають також у тому, що їм бракує навичок спілкування як з дорослими, так і зі своїми однолітками. Аналіз численних досліджень, присвячених вивченню дітей-сиріт показав, що сироти гірше, ніж їх однолітки, які мають батьків, орієнтовані в питаннях, пов'язаних з правилами культури поведінки, купівлею товарів у магазинах і цінами на окремі продовольчі і промислові товари.

Останнім вчені пояснюють тим, що багатьом з дітей не доводилося нічого купувати самостійно. Адже дитина розвивається тоді, коли з нею ведуть розмови, повчають її, а коли вона отримує відповіді на питання, які її цікавлять, свідомо і самостійно бере участь в різній діяльності.

З метою визначення особливостей засвоєння соціокультурних норм дітьми сиротами, нами була розроблена програма дослідження, що включала в себе анкету «Рівень засвоєння соціокультурних норм дітьми сиротами», та

дві психодіагностичні методики: тест Томаса (на визначення типу поведінки в конфліктній ситуації) та тест Басса-Дарки (на визначення рівня агресивності та ворожості).

Базою дослідження став Відокремлений структурний підрозділ «Одеське вище професійне училище сфери послуг Національного університету «Одеська юридична академія».

Для досягнення поставленої мети в дослідженні застосовувалися такі методи:

- анкетування за анкетою «Рівень засвоєння соціокультурної норми»;
- тест Томаса;
- тест Басса- Дарки.

Виборку склали 20 дітей-сиріт, віком від 16 до 18 років, що навчаються з першого по третій курс у Відокремленому структурному підрозділі «Одеське вище професійне училище сфери послуг Національного університету «Одеська юридична академія».

При проведенні первинного емпіричного дослідження нами було виявлено, що у дітей-сиріт, що брали участь у дослідженні низький рівень засвоєння соціокультурної норми та підвищений рівень агресивності, ворожості та конфліктності, що також впливає на засвоєння соціокультурної норми.

Була розроблена та апробована програма корекції засвоєння соціокультурної норми дітьми-сиротами. Після реалізації якої було проведено повторне дослідження, яке показало, що показники по всіх трьох методиках значно покращилися.

За повторним анкетуванням, ми побачили, що у дітей підвищився рівень засвоєння соціокультурних норм, вони більш правильно та адекватно відповіли на поставленні запитання.

За повторним дослідженням за допомогою психодіагностичних методик (тест Томаса та тест Басса-Дарки) ми побачили значне покращення показників.

За тестом Томаса більшість дітей в конфліктній ситуації вибирали тип поведінки «компроміс», хоча до апробації програми більшість респондентів обрали стиль поведінки «суперництво».

При повторному тестуванні за методикою Басса-Дарки (на визначення рівня агресивності та ворожості) також значно покращилися показники, адже підвищений рівень ворожості мають лише двоє респондентів, а це 10%, а підвищений рівень агресивності мають троє дітей з опитаних (15%), і це на 15% менше по кожному показнику ніж до проведення програми корекції.

Отриманні результати емпіричного дослідження підтверджують ефективність використання соціально-психологічних методів з метою корекції рівня засвоєння соціокультурних норм дітьми-сиротами.

Проте, для отримання стійкого ефекту, їх використання повинне бути регулярним та довгостроковим. А такі методи роботи можуть використовувати вихователі, що працюють з дітьми-сиротами, та від яких залежить засвоєння соціокультурних норм та психологічні характеристики таких дітей.

Отже за запропонованою моделлю корекційних занять можна продовжувати проводити заняття, що забезпечить умови для подальших ефективних змін в процесі засвоєння соціокультурних норм дітьми-сиротами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию/ Абрамова Г. С. – К.: МАУП, 2011. – 241с.;
2. Андрущенко В. П. Соціальна робота/ [В. П. Андрущенко, В. П. Бех, М.П. Лукашевич і др.]. - К.: УДЦССМ, 2008. - 536 с.;
3. Ануфриева, Н. М. Социальная психология/ Н. М. Ануфриева, Т.Н.Зелинска – К : МАУП, 2010.- 394с.;
4. Басов Н.Ф. Основы социальной работы / Басов Н.Ф. - Москва: Издательский центр «Академия», 2010. - 350с.;
5. Бобков В.Н. Социальное обеспечение: что из зарубежного опыта целесообразно заимствовать / Бобков В.Н. – Москва: Инфра-М, 2013. – 257с.;
6. Богословский А.Д. Общая психология / Богословский А.Д. - М.: ЭКСМО-Пресс, 2010.–278с. ;
7. Бойко А. М. Соціальна робота / [А. М. Бойко, Н. Б.Бондаренко, О. С. Брижовата та ін.]. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. - 224с.
8. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України / Болотіна Н.Б. - Київ: Знання, 2010. - 615 с.;
9. Большаков В. Ю. Психотренинг: Социодинамика. Упражнения. Игры / Большаков В. Ю. –Дрогобич: Відродження, 2004.– 240 с.;
- 10.Бондаренко Н. В. Соціальна робота / [Н. В.Бондаренко, І. М.Грига, Н.В. Кабаченко та ін.]. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009 - 178с.;
- 11.Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми / Борецька Н. П. - Донецьк: Янтар, 2008. - 268с.;
- 12.Битянова М. Р.Социальная психология: наука, практика и образ мислей / Битянова М. Р.- К.: УДЦССМ, 2008. - 536 с.;

- 13.Блащак Г. С. Соціальна робота в Україні: теорія та практика/ [Г. С. Блащак, О. В. Вадзюк, Т. В Горбоніс і др.]. - К.: УДЦССМ, 2006. - 272с.;
- 14.Бондарчук О. І. Експериментальна психологія / Бондарчук О. І. – К: МАУП, 2011. - 403с.;
- 15.Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : Курс лекцій / Бондарчук О. І. – К: МАУП, 2013. - 96с.;
- 16.Васильчиков В.М. Правовое обеспечение социальной работы / Васильчиков В.М. - Донецк: Сталкер, 2012 – 130 с.;
- 17.Вачков И. В.Основы технологии группового тренинга / Вачков И. В. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. - 224с ;
- 18.Варій М. Й. Основи психології і педагогіки / М. Й. Варій, В. Л. Ортинський. - К: ЦУЛ, 2009. – 376с.;
- 19.Варій М. Й. Психологія особистості / Варій М. Й. – К: ЦУЛ, 2011. – 592с.;
- 20.Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія / Видра О. Г.– К.: ЦУЛ, 2011. – 112с.;
- 21.Галаганов В.П. Организация работы органов социального обеспечения / Галаганов В.П. - Москва: Академия, 2010. – 176 с.;
- 22.Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України / Гарасимів Т.З. - Дрогобич: Відродження, 2013.– 240 с.;
- 23.Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасик – Київ: МАУП, 2010. – 351с.;
- 24.Головаха Є.І. Соціальні зміни в Україні та Європі/ Є.І.Головаха, А.П.Горбачик - Київ: МАУП, 2014. - 215 с.;
- 25.Грецов А. Г. Тренинг общения для подростков / Грецов А. Г. – С.-Пб.: Омега, 2009. - 203 с. ;
- 26.Григорьев С.І. Социология для социальной работы / С.І. Григорьев, Л.Я. Гуслякова. - Москва: МАГИСТР-ПРЕСС, 2008. – 164с.;

27. Дунаєва Л.М. Довідник з соціальної роботи / [Л.М.Дунаєва, Л.А.Снігур, А.Ф.Аблов]. - Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2015.– 400с.;
28. Дунаєва Л.М. Основи теорії та методології соціальної роботи / [Дунаєва Л.М., Коробіцина М.Б., Лаврова М.Г. та ін.]. - Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2011.– 389 с.;
29. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія / Дуткевич Т. В. – К.: ЦУЛ, 2012. – 424 с.;
30. Евтихов О. В. Практика психологического тренинга / Евтихов О. В. - М.: МГСУ, 2011. - 332 с.;
31. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога / Завацька Л.М. - Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. - 240с. ;
32. Захаров В. П. Практические рекомендации по ведению групп социально психологического тренинга / Захаров В. П. - М.: Изд. центр «Академия», 2008. – 288 с.;
33. Захаров В.П. Социально-психологический тренинг / Захаров В.П. - Донецк: Сталкер, 2007 – 324с. ;
34. Зверєва І.Д. Соціальна робота в Україні / [І. Д.Зверєва, О.В.Безпалько, О. І. Янкович та ін.]. - К.: ДЦССМ, 2008. - 256с.
35. Капська А.І. Соціальна робота: технологічний аспект / Капська А.І. - Київ: Центр навчальної літератури, 2011. - 352 с.;
36. Колков В.В. Зарубежный и отечественный опыт социальной работы / Колков В.В. - М.: МГСУ, 2007.- 264 с.;
37. Кричевский Р.Л. Психология малой группы: теоретические и прикладные аспекты / Кричевский Р. Л. - М.: Инфра-М, 2010.- 328 с.;
38. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія / Кутішенко В. П. – К: ЦНЛ, 2010. – 128с.;
39. Лэндрет Г. Л. Игровая терапия: искусство отношений / Лэндрет Г. Л. – М.: Инфра-М, 2009. – 257с.;
40. Маклаков А.Г. Общая психология / Маклаков А.Г. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2011. – 721 с.;

- 41.Макшанов С. И. Психология тренинга / Макшанов С. И. – К.: Главник, 2009. - 159 с.;
- 42.Малофеев І.В. Соціальні послуги в системі соціального обслуговування населення / Малофеев І.В. - Москва: Социум, 2010. – 243с.;
- 43.Марасанов Г. И.Соціально-психологічний тренінг / Марасанов Г. И. – М.: Инфра-М, 2010. – 197с.;
- 44.Москаленко В. В. Соціальна психологія / Москаленко В. В. - К: ЦУЛ, 2010. – 688с.;
- 45.Методичні рекомендації до написання дипломних робіт ОКР «магістр» спеціальності «Соціальна робота» / [Л.М.Дунаєва, У.В.Варнава, Т.П.Хлівнюк, М.І.Брагар]. – О : ВМВ, 2015. – 30 с.;
- 46.Мудрик А.В. Социальная педагогика / Мудрик А.В. - Харків: Одиссей, 2014. - 374 с.;
- 47.Панов А.М. Основы социальной работы/ Панов А.М. - М.: Социум, 2011.- 274 с.;
- 48.Попович Г. М. Соціальна робота в Україні і за рубежом / Попович Г. М. - Ужгород: МПП «Гражда», 2008. - 134с.;
- 49.Прайда К.Д. Социально-психологические аспекты партнерского взаимодействия в сфере социальной защиты населения / Прайда К.Д – Москва: Психолог. Институт РАО, 2011. – 251 с.;
- 50.Ракитский Б. В. Социальная защищенность и ее типы / Ракитский Б. В. -- Москва: Владос, 2013. – 292 с.;
- 51.Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / Сорокин П. А. - Москва: Психолог. Институт РАО, 2012. – 378 с.;
- 52.Сергеєнкова О. П. Вікова психологія / О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук – К.: ЦУЛ, 2012. – 376с.;
- 53.Столяренко О. Б. Психологія особистості / Столяренко О. Б. – К.: ЦУЛ, 2012. – 280с.;

- 54.Фопель К. Психологические группы. Рабочие материалы ведущего / Фопель К. - М.: Владос, 2010. - 183с.;
- 55.Філоненко М. М. Психологія спілкування / Філоненко М. М. – К: ЦУЛ, 2011. – 224с.;
- 56.Харчев А.Г. Современная семья и ее проблемы / Харчев А.Г. - Москва: Психолог. Институт РАО, 2011. – 224 с.;
- 57.Холостова Е.І. Технології соціальної роботи / Холостова Е.І. - М.:Наука, 2008. - 250с.;
- 58.Цимбалюк І. М. Загальна психологія / Цимбалюк І. М.. – К.: Професіонал, 2014. – 215 с.;
- 59.Цимбалюк І. М. Психологія / Цимбалюк І. М. – К.: ВД «Професіонал», 2014. – 304 с.;
- 60.Черняева С. А. Психотерапевтичні казки та ігри / Черняева С. А. – М.: Дашков и К, 2013. – 340с.;
- 61.Шахрай В.М. Технології соціальної роботи / Шахрай В.М. - Київ: Центр навчальної літератури, 2010. - 464 с.
- 62.Шаповаленко І. В. Вікова психологія / - Шаповаленко І. В. - М. : Гардарики, 2011. - 349 с.;
- 63.Швалб Ю. М. Возрастная психология / Ю. М. Швалб, И. Ф. Муханова - Донецк: Норд-пресс, 2010. - 304 с.;
- 64.Шевців З.М. Розробка та впровадження соціально-педагогічних проєктів / Шевців З.М. - Рівне, РДГУ, 2010. - 114 с.;
65. Шевців З.М. Соціальна педагогіка / Шевців З.М. - Рівне-Київ: РДГУ, 2010. – 197с.;
- 66.Шевців З.М. Соціально-педагогічна діяльність як навчальний предмет / Шевців З.М. - Київ: Центр навчальної літератури, 2010. - 231с.;
- 67.Шевців З.М. Теоретичний аналіз психолого-педагогічного аспекту соціалізації / З.М. Шевців, М.М. Філоненко - Рівне: РДШ, 2011. – 112с.;
- 68.Шевців З.М. Формування професійних умінь у майбутніх педагогів / Шевців З.М. - Рівне: РДП, 2014. - 100 с.;

69. Шептенко П.А. Методика и технология работы социального педагога / П.А. Шептенко, Г.А. Воронина - М.: Анкил, 2012. – 219с.;
70. Шихи Г. Возрастные кризисы ступени личностного роста / Шихи Г. - СПб. : Каскад, 2015. - 434с.;
71. Щепанський Я. Елементарні поняття соціології / Щепанський Я. - М.: Наука, 2011. - 157 с.;
72. Щотка О. П. Вікова психологія дорослої людини / Щотка О. П. - Ніжин: РВВ НДПУ ім. М. Гоголя, 2011. - 194 с.;
73. Юдін В.В. Педагогічна технологія / Юдін В.В. - М.: Социум, 2013.- 312с.;
74. Юнг К. Г. Психологические типы / Юнг К. Г. - Москва: Социум, 2013. – 343с.;
75. Ярошевский М.Г. Психология творчества и творчество в психологии/ Ярошевский М.Г. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2014. – 115 с.;
76. Dunaeva L. Tolerance and intercultural competence: cross-cultural perspective / L. Dunaeva, L.Smokova // International Conference: Cultural integration and immigration in modern society: interdisciplinary perspective. 09 -10 August 2010, Odessa, Ukraine. p. 11-12
77. Dunaeva L. Modern tendencies of the Ukrainian education under the condition of transformational processes in society / L. Dunaeva // Quality education for all through improving teacher training. – Sofia. – 2010. p. 181-185
78. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26753197.html>